

6. Cleveland C.J., Costanza R., Hall C.A.S. and Kaufmann R.K. : Energy and the U.S. economy : A biophysical perspective, Science 225. – 1984. – P.890–897.
7. Державна Служба Статистики України : Виробництво основних видів промислової продукції за 1991–2013 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2006/pr/prm_ric/prm_ric_u/vov2005_u.html
8. Русан В.М. Особливості структурних змін національної економіки України // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2013. – С. 5.
9. Кіндзерський Ю. Проблеми розвитку промисловості та розбудови ефективної промислової політики в Україні // Економіст. – 2012. – №10. – С. 33–40.
10. Бондаренко Г.В. Енергетична безпека як визначальна складова економічної незалежності України [Електронний ресурс] / [Г.В. Бондаренко, В.О. Щерба] // Вісник Черкаського університету. – 2009. – С. 98–108. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N152/N152p098-108.pdf
11. Шевцов А.І., Земляний М.Г., Вербинський В.В., Дорошкевич А.З., Бараннік В. О. Енергетична безпека України : Стратегія та механізми забезпечення / Національний інститут стратегічних досліджень, дніпропетровський філіал // Пороги. – 2002. – 264 с. – Бібліографія: с. 250–259.

УДК 631.339.658

JEL R 11

ОСОБЛИВОСТІ КООПЕРАЦІЇ І АГРОПРОМИСЛОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Резнік Н.П.,

д.е.н., професор, Київський міжнародний університет

Збарський В.К.,

д.е.н., професор, Національний університет біоресурсів і природокористування

Постановка проблеми. Підвищене значення кооперації і агропромислової інтеграції в сучасних умовах (передусім для розвитку селянських домогосподарств) пояснюється тим, що вони виступають як:

- форма інтегрованого виконання економічних, соціальних і екологічних завдань;
- спосіб захисту і реалізації економічних інтересів сільських товаровиробників завдяки його самоорганізації і самодіяльності, тобто за рахунок його власних засобів;
- можливість здійснити мобілізацію і включення в господарський оборот невикористаних ресурсів, насамперед у первинних територіальних і господарських ланках;
- ефективна форма організації інфраструктури, яка обслуговує сільське господарство, об'єднує різні боки діяльності сільських товаровиробників, поєднуючи інтереси всіх учасників агропромислового процесу;
- спосіб пов'язати диференціацію доходів і добробут людей з результатами їх діяльності, тобто здійснювати заходи соціальної справедливості, що сприяло б поліпшенню матеріального стану населення і послабленню різко загостреного під час ринкових реформ протистояння.

Сільськогосподарська кооперація в умовах ринкових відносин дає змогу використовувати переваги великого товарного виробництва, не ігноруючи інтереси сільських товаровиробників. Вона сприяє відродженню селянина як господаря виробництва, як реального власника засобів виробництва і виробленої ним продукції. Головна мета кооперації – задоволення потреб її учасників [2]. Це не означає відмову від

підприємницького прибутку, як стверджують деякі економісти. Тут прибуток використовується в інтересах учасників кооперації.

Прийнятий ще 90-ми роками закон про сільськогосподарську кооперацію створив непогані передумови для становлення та розвитку кооперації в ринковому господарстві аграрного сектору України. Цей закон встановлює, що сільськогосподарський кооператив може бути створеним у формі виробничого або споживчого кооперативу.

Основним показником рівня кооперування в сільському господарстві є питома вага валової продукції кооперованих підприємств у загальному обсязі за окремими територіальними одиницями.

Одночасно з кооперуванням та інтеграцією безпосередньо в самому сільському господарстві розвиваються і вертикальні зв'язки аграрних підгалузей з промисловістю. Ці процеси взаємообумовлені і доповнюють один одного (рис. 1).

Джерело: розроблено автором на підставі [1; 2].

Рис. 1 – Форми кооперації в аграрному секторі економіки України

Кооперування та інтеграція вздовж вертикалі сприяє кращому використанню сільськогосподарської продукції, трудових ресурсів, скороченню транспортних витрат тощо.

Агропромислове інтегрування дозволяє значно ослабити негативний вплив сезонності, яка найчутливіша при виробництві продукції, що швидко псується. Воно створює великі можливості для організації рівномірного завантаження переробних підприємств сировиною, маневрування фінансовими і трудовими ресурсами. В агропромислових підприємствах повніше і рівномірно використовуються засоби виробництва, забезпечується стійкіший фінансовий стан.

Основними ознаками агропромислових підприємств і об'єднань є:

- тісне поєднання в єдиному підприємстві сільськогосподарського виробництва і переробної промисловості при дотриманні необхідних пропорцій у їх розвитку;

- вищий рівень організації сільськогосподарського і промислового виробництва, який забезпечує раціональне використання трудових ресурсів, підвищення продуктивності праці і зниження собівартості кінцевої продукції;
- поглиблена і стійка спеціалізація сільськогосподарського виробництва;
- наявність великих, технічно досконалих підприємств з переробки сільськогосподарської продукції.

Залежно від існуючої організації виробництва, глибини процесів економічної взаємодії кооперуючих підприємств, а також рівня організації діяльності, направленої на реалізацію переваг, які формуються в процесі спільного функціонування, можна запропонувати різні форми міжгосподарської кооперації:

а) *міжгосподарське формування* – нова юридична особа, створена сільськогосподарськими підприємствами, як звичайно, за одним видом діяльності завдяки добровільному об'єднанню частини своїх фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів, тобто на пайових началах, при збереженні самостійності з організаційно-правового боку учасників. Відповідно до Господарського кодексу України це формування може бути господарським товариством, споживчим кооперативом, асоціацією. Специфіка економічних відносин партнерів з кооперації визначається загальною власністю в розмірі, яка відповідає частковій участі кожного з них у спільно виробленій продукції і прибутку;

б) *проста форма кооперації* – договір про спільну діяльність (просте товариство) без утворення юридичної особи для вилучення прибутку. Договір про спільну діяльність можуть укладати господарства з виробництва одного виду продукції (насіння, кормів тощо) або за технологічними стадіями його виробництва (дорощування і відгодівля тварин, вирощування ремонтного поголів'я тощо). Ведення бухгалтерського обліку спільного майна такого об'єднання може бути доручене одному із учасників з договору простого товариства юридичних осіб.

Економічні відносини учасників кооперації можуть будуватися на частковому розподілі прибутку, отриманому в результаті їх спільної діяльності залежно від затрат у кінцевій продукції.

Власникам сільських домогосподарств необхідно знати принципові відмінності між виробничою і обслуговуючою кооперацією (табл. 1).

Кооперація в її різноманітних формах стала домінуючою формою об'єднання сільськогосподарських товаровиробників у всьому цивілізованому світі. Кооперування – це не тільки об'єднання зусиль, засобів та інтересів, але й збереження та вдосконалення створеної раніше в господарствах виробничої інфраструктури, суттєве підвищення ефективності використання виробничих фондів, стабілізація сільськогосподарського виробництва.

За роки ринкових реформ пришвидшився процес кооперації та інтеграції селянських домогосподарств між собою і з іншими підприємствами сільського господарства й агропромислового комплексу. Без цього більшість підприємств за сучасних умов просто не виживуть.

Найважливішими особливостями кооперації та інтеграції в сільському господарстві нині є те, що в цьому процесі беруть участь, в основному, вільні власники, реформовані підприємства, які володіють повною економічною самостійністю і працюють у ринковій економіці [4].

Назріла нагальна потреба прискорити формування механізму кооперації та інтеграції селянських господарств з іншими підприємствами сільського господарства і АПК.

Складовими частинами цього механізму, на наш погляд, повинні бути:

Таблиця 1

Принципові відмінності виробничих й обслуговуючих кооперативів

п/п	Ознаки відмінності	Види кооперативів	
		Виробничий	Обслуговуючий
1.	Власність	Володіє землею і майном, є власником виробленої продукції	Володіє виробленою ним продукцією, майном, необхідним для здійснення своєї діяльності. Продукція членів залишається їх власністю
2.	Право участі	Тільки фізичні особи, які є його засновниками і власниками. Кількість обмежена	Фізичні і юридичні особи є власниками-клієнтами, які делегують йому окремі види діяльності
3.	Мета діяльності	Отримання прибутку від сільськогосподарського виробництва	Надання послуг необхідних для діяльності господарств його членів
4.	Здійснюють трудову діяльність	В основному самі члени кооперативу	Наймани працівники
5.	Статус	Комерційна структура	Неприбуткова організація
6.	Розподіл доходів	Дивіденди розподіляються між членами відповідно до їх трудової участі і майнового внеску (паю)	Результат розподіляється пропорційно до обсягу наданих послуг кооперативом своїм членам
7.	Обмеження прибутків	Немає	Не орієнтований на отримання прибутків
8.	Державне регулювання діяльності	Як звичайно, у вигляді створення сприятливого законодавчого середовища	Звільнення від податків і надання пільгових кредитів
9.	Порядок інвестування	Здійснення за рахунок прямих капіталовкладень	Переважно за рахунок клієнтів-власників
10.	Оподаткування	Прибуток підприємства, дивіденди не оподатковуються	Неприбутковий статус
11.	Клієнти	Зазвичай особи, які не є власниками кооперативу	Зазвичай особи, які є власниками кооперативу

Джерело: власні дослідження.

- суб'єкти господарювання – селянські господарства, різні сільськогосподарські підприємства та підприємства інших галузей і сфер АПК регіону;
- відповідні плани і програми кооперації і інтеграції, складені адміністрацією регіону й районів і самими учасниками цих процесів;
- система економічного стимулювання учасників кооперації та інтеграції, включаючи взаєморозрахунки між ними, порядок і рівень встановлення цін, кредитування тощо;
- правова, нормативна основа та інструментарій процесів кооперації та інтеграції.

Велика роль в організації і регулюванні процесів кооперації та інтеграції належить регіональній і районній адміністрації, відповідним управлінням сільського господарства і продовольства, дорадчим службам тощо. Саме вони спільно з керівниками різних підприємств повинні скласти плани і програми інтеграції і кооперації та втілювати їх у життя. Основними передумовами кооперації і інтеграції селянських домогосподарств з сільськогосподарськими підприємствами та іншими підприємствами АПК виступають:

- надання селянським господарствам земельних ділянок, встановлення умов їх використання і контроль за дотриманням правил ефективного землекористування;
- надання допомоги селянським домогосподарствам матеріальними ресурсами (насінням, кормами, добривами, гербіцидами тощо);
- реалізація селянським господарствам молодняку худоби і птиці;
- продаж і передача в оренду селянським домогосподарствам необхідної їм сільськогосподарської техніки, засобів малої механізації;
- організація виробництв і цехів зі спільної переробки сільськогосподарської продукції безпосередньо в сільських поселеннях;
- надання допомоги селянським домогосподарствам в реалізації частини виробленої ними сільськогосподарської продукції;
- сприяння власникам селянських домогосподарств в отриманні необхідних їм кредитів тощо;
- заохочення сільських голів виступити як координатори в запровадженні кооперації і інтеграції селянських домогосподарств; передавати їм в оренду приміщення і основні засоби, які перебувають під юрисдикцією сільської громади.

Селянським домогосподарствам доцільно кооперуватись та інтегруватися, передусім, із фермерськими господарствами, сільськогосподарськими підприємствами, які перебувають в одному населеному пункті або поблизу них. Причому, така кооперація може здійснюватись одночасно за багатьма напрямками виробничої, постачальницько-збутової, соціальної, будівельної, кредитної та іншої сервісної діяльності.

Селянські домогосподарства можуть також кооперуватися з регіональними агропромисловими підприємствами – у галузі заготівлі, зберігання, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції.

Процеси кооперації та інтеграції селянських домогосподарств з сільськогосподарськими підприємствами і підприємствами інших галузей повинні здійснюватися на договірній основі, яка передбачає безумовне виконання всіх взятих сторонами зобов'язань і виплати різних штрафів і пені при їх недотриманні. Договірні відносини ставлять усіх партнерів у рівноправне положення, зміцнюють кооперативні та інтеграційні зв'язки з іншими підприємствами. Кожний учасник цих зв'язків отримує певну вигоду від кооперації та інтеграції. За такого підходу вже не можна твердити про підсобний, другорядний характер селянських домогосподарств порівняно з іншими суб'єктами господарювання в аграрному секторі економіки і в цілому АПК. Саме різноманіття і рівноправність підприємств і організацій різних форм власності є характерною ознакою ринкової економіки.

Успішне функціонування селянських домогосподарств може здійснюватися тільки за активної участі їх власників у процесах міжгосподарської кооперації та інтеграції та активної підтримки сільського голови. При цьому найважливіше значення має кооперування селянських домогосподарств між собою. Створені селянські кооперативи значно полегшують діяльність мешканців сільських поселень з утримання і розвитку їх подвір'їв. За допомогою кооперативів селяни можуть здійснювати обробіток власних присадибних ділянок, порівняно недорого купувати насіння, корми, добрива та інші ресурси, вигідно продавати надлишки власної продукції, отримувати кредити тощо.

На жаль, нині власники селянських домогосподарств слабо розвивають кооперацію, їх міжгосподарські кооперативи лише починають створюватися. Для прискорення цього позитивного процесу селянам потрібна допомога регіональної і місцевої адміністрації, сільських голів, дорадчих служб тощо.

За сучасних умов існує потреба подальшого розвитку не тільки виробничої, але й обслуговуючої кооперації (табл. 2).

**Динаміка розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів
України за 2009–2015 рр.***

Регіон	Станом на початок року						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	496	645	583	774	885	1017	1022
Вінницька	71	76	83	87	84	86	93
Волинська	34	27	17	15	35	37	35
Дніпропетровська	2	23	28	32	34	31	33
Донецька	16	5	6	9	10	13	13
Житомирська	93	97	95	96	105	104	98
Закарпатська	7	12	13	13	13	13	15
Запорізька	17	14	12	12	16	22	25
Ів.-Франківська	20	30	36	65	71	94	80
Київська	14	19	21	19	37	56	60
Кіровоградська	8	21	21	25	26	29	32
Луганська	1	16	16	18	21	22	22
Львівська	38	35	24	39	42	52	53
Миколаївська	4	8	9	9	13	16	16
Одеська	6	41	34	41	44	41	41
Полтавська	6	16	13	18	35	37	41
Рівненська	8	12	34	38	38	40	42
Сумська	18	40	41	39	38	41	41
Тернопільська	3	5	6	6	18	20	21
Харківська	3	14	14	12	15	16	16
Херсонська	13	36	25	28	32	41	42
Хмельницька	51	12	11	12	11	13	13
Черкаська	9	20	31	54	55	65	63
Чернівецька	6	11	11	14	14	27	28
Чернігівська	8	12	10	10	12	25	23

Джерело: дані Міністерства аграрної політики України.

Дані табл. 2 переконливо доводять, що тенденція до збільшення чисельності обслуговуючих кооперативів у розрізі регіонів країни ще надто повільна. Винятком є лише Вінницька, Луганська, Полтавська, Тернопільська та деякі інші області й АР Крим, у яких на початок 2001 р. обслуговуючих кооперативів майже не було. Неприбутковий статус – найпривабливіша і найцінніша ознака обслуговуючих кооперативів. Проте, незважаючи на порівняно сприятливу правову базу, наявність Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" (2013 р.), дослідження вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки» свідчать, що неприбуткового статусу набули не більше 5–7% сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, а інші змушені реєструватися як комерційні структури.

У недалекому минулому підприємства й організації споживчої кооперації активно скуповували в мешканців села надлишки сільськогосподарської продукції, організували її зберігання, переробку і реалізацію. Необхідно відродити споживчу кооперацію й активно включати до її діяльності селянські домогосподарства. Власники селянських подвір'їв можуть і повинні брати участь і в процесах агропромислової інтеграції, співпрацювати із заготівельними і переробними підприємствами. Нині участь селянських домогосподарств у процесах агропромислової інтеграції не можна визнати задовільною.

Висновки. Отже, метою створення *сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів* завдяки об'єднанню сільськогосподарських виробників є підвищення

ефективності (збільшення доходів і зменшення витрат) власників господарств. Перспективним вважалось створення обслуговуючих кооперативів на базі майна членів реформованих підприємств, фермерських і особистих селянських господарств, проте практика не підтвердила, на перший погляд, цілком логічний і зрозумілий рецепт для сільськогосподарських товаровиробників.

Найбільшого поширення нині набули три типи обслуговуючих кооперативів: спеціалізовані (заготівля, переробка, маркетинг сільськогосподарської продукції, матеріально-технологічне, інформаційно-консультаційне обслуговування тощо); агроторгові дома та багатофункціональні кооперативи. Агроторгові дома створюються на районному рівні. Вони не мають права власності на продукцію і ресурси, а діють як ринкові агенти, отримуючи плату за надані ними послуги. Можливе створення міжрайонних торгових домів і районних об'єднань агроторгових домів. Проте такого типу формування втрачають кооперативну суть. Щоб поліпшувати добробут селянина, треба усвідомити корисність і необхідність кооперативної справи, але без підтримки держави, органів місцевої влади і, насамперед, сільських голів усі прагнення та бажання будуть малоефективними. Ця робота не повинна бути одноразовим заходом, а має перетворитись у постійно діючу програму, яка збагачує досвід кооперативної роботи, спрямованої на поліпшення соціально-економічного життя територіальних громад і розв'язання проблем сільського розвитку.

Перелік використаних джерел:

1. Збарський В.К. Розвиток сільськогосподарської виробничої кооперації. – К. : ННЦ ІАЕ НААНУ, 2010. – 52 с.
2. Збарський В.К. Внесок всевітньо відомого вченого Туган-Барановського у розвиток теорії кооперації / [В.К. Збарський, П.К. Канінський] // Вісник Сумського нац. аграр. ун-ту; вип. 2. – Суми, 2008. — С. 458–461.
3. Збарський В.К., Цимбал В.О. Розвиток обслуговуючої кооперації в сільському господарстві України : монографія. – К. : ННЦ ІАЕ НААНУ, 2010. – 243 с.
4. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. – К. : Логос, 2001. – 378 с.
5. Малік М.Й., Лузан Ю.Я. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК // Економіка АПК. – 2010. – №3. – С. 3–8.
6. Месель-Веселяк В.Я. Кооперування селянських (фермерських) господарств // Сільські обрії. – 1998. – №1–2. – С. 23–25.
7. Саблук П.Т. Реформування аграрної сфери економіки і розвиток кооперації / П.Т. Саблук. – К., 2003. – 68 с.
8. Сільськогосподарська кооперація: суть та проблеми розвитку в Україні / [П.Т. Саблук, В.П. Ситник, М.Й. Малік та ін.] ; М.Й.Малік (ред.). – К. : ІАЕ УААН, 1999. – 166 с.
9. Туган-Барановский М.М. Социальные основы кооперации. – М. : Экономика, 1989. – 469 с.
10. Чайнов А.В. Краткий курс кооперации. – М. : Московский рабочий, 1990. – 79 с.
11. M. Fulton, J. Heit, V. Faibairn. The Changing Landscape of Cooperatives in North America. Papers presented at the XIV International Economic History Congress Helsinki, Finland. – 21 to 25 August 2006. – P. 32–35.
12. Brett Faibairn, Professor of History, Director / Centre for the Study of Cooperatives University of Saskatchewan, Losing Sight of the Goal Agwau 2003. – P. 30.
13. Profile of Canadian Agriculture Cooperatives (1986–2000), Heather McNeill Cooperatives Secretariat. Government of Canada. – March 2003. – 25 p.
14. Цимбал В.О. Удосконалення виробничих відносин у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах / В.О. Цимбал // Економіка АПК. – 2004. – №3 – С. 84–90.